

Bratrské překlady textů do kalmyčtiny

Ondřej Srba

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav jazykovědy a baltistiky

Abstrakty

Translating Bible texts into Written Kalmyk was a result with a long-lasting influence of the otherwise unsuccessful missionary activity of Moravian Brethren among Kalmyks. Moravians' contacts with Kalmyks began following the foundation of a Moravian colony Sarepta (1765). Despite a lack of deeper education, material and organisational support from Moravian headquarters, several Moravian Brethren from Sarepta tried to live among Kalmyks gaining an uncommon insight into Kalmyk lifestyle and culture, leaving remarkable ethnographic observations in their diaries. From the very beginning of their study of Kalmyk language and writing, Moravians tried to express their faith in this language and in 1770s-1780s proceeded a Harmony of Gospel written in well-mastered Written Oirat found in Moravian Archives Herrnhut. Since 1810, Moravian member Isaak Jacob Schmidt started to work on earlier partial translations and between 1815–1827 published the whole New Testament in both written Oirat and Mongolian.

Překlady biblických textů do literární kalmyčtiny bylo jediným dlouhodobě významných výsledkem jinak neúspěšné misijní činnosti Jednoty bratrské mezi Kalmyky. Kontakty Moravanů s Kalmyky započaly díky založení moravské osady Sarepta (1765). Přes nedostatek hlubšího vzdělání a materiální a organizační podporu se pokusila řada Moravanů ze Sarepty žít mezi Kalmyky, čímž získali vhled do kalmyckého způsobu života a kultury. Ve svých diářích zanechali pozoruhodná etnografická pozorování. Je možné sledovat, jak od začátku studia kalmyčtiny se Moravané snažili vyjádřit v novém jazyce svou víru. Ze 70. nebo 80. let 18. století pochází rukopis harmonie evangelií v kalmyčtině uložený v Archivu Jednoty bratrské v Herrnhutu. Od roku 1810 zahájil překladatelskou práci na Novém zákoně do kalmyčtiny i mongolštiny člen Jednoty Isaak Jacob Schmidt, první evropský profesionální mongolista.

Text článku:

Herrnhutská misie mezi Kalmyky

Misijní činnost Moravanů obvykle vyžadovala, aby se misionáři učili jazykům, které v Evropě nebyly v 18. století dobře známy, neexistovaly k nim evropské slovníky, gramatiky, a které často neměly dosud žádný písemný zápis. K těmto obtížím přistupovaly kulturní rozdíly, které způsobovaly, že biblické pojmy bylo obtížné, ne-li nemožné vyjádřit pomocí slovní zásoby cílových jazyků, které byly kulturně specifické a zakotvené v reáliích a náboženském myšlení mluvčích.

Zatímco většinu ostatních bratrských překladů Bible doprovázela úspěšná misijní a evangelizační činnost, dílčí kalmycké překlady Bible byly pozdním plodem neúspěšného a ne příliš systematicky uskutečňovaného pokusu herrnhutské Jednoty bratrské představit evangelium širokému civilizačnímu okruhu mongolských nomádů. Na rozdíl od většinových Mongolů nebyli Kalmyci ani na konci 18. století v Evropě neznámí. Předmětem misionářských pokusů Jezuitů se stali již v roce 1700, kdy u Kalmyků pobýval český jezuita Jan Milan.¹ Zanedlouho se Kalmyci účastnili rusko-švédských bojů i bitvy u Poltavy.² V průběhu 18. století vznikly téměř na dvě desítky záznamů cestovatelů o kalmyckém jazyce.³

¹ Jeho latinská zpráva o misii mj. mezi Kalmyky v Národní knihovně ČR, sign. VIII. H. 75. *Relatio cuiusdam missionarii Austriaci catholici de itinere Asoviam et Taganrok* (digitalizováno, www.manuscriptorium.com).

² Jako se součástí ruských vojsk se s Kalmyky několikrát setkal při své cestě k švédskému králi Karlu XII. i Daniel Krman ml. (Krman 1984, 2008).

³ Shromáždil je Doerfer 1965.

Etnonymem Kalmyci se historicky označuje část západomongolských skupin, které od 30. let 17. století žily v širší oblasti po obou březích dolního toku Volhy. Z hlediska vnitřního členění zahrnovali Kalmyci celou řadu podskupin, vedle převládajících Torgútů to byli Dörvöti, Chošúti, Čorosové a Chojti. Všechny tyto podskupiny náležejí k většímu etnickému uskupení v rámci Mongolů, k Ojratům, podle převládajícího geografického rozložení také nepřesně nazývaným Západní Mongolové. Původ etnonyma Kalmyk není jednoznačně vysvětlen, ale užíval se převážně jako exonymum, zatímco Kalmyci sami používali buď společné označení Ojrat anebo častěji kmenová označení (podle vnitřní organizace: Torgúti apod.). Od turkických mluvčích převzali označení Kalmyk Rusové a od nich další evropské jazyky. Označení Kalmyk se v těchto jazycích dlouho používalo i pro Ojraty v Centrální Asii, kde bylo ale samotnými Mongoly považováno za hanlivé.

Na počátku 17. století budoucí Kalmyci přišli na téměř neobydlené území, které si již nárokovala ruská říše, avšak které bylo zatím příliš vzdálené, aby jej mohli Rusové skutečně kolonizovat. Rusko s Kalmyky uzavřelo přátelské vztahy a využívalo jejich vojenské síly k ochraně před sousedními muslimskými turkickými skupinami. Kalmyci tak kolem Volhy vytvořili značně samostatný státní útvar, chanát, který byl v 17. století jedním ze tří ojratských chanátů – vedle Kalmyckého Dzúngarský chanát s centrem v horách Tchien-šan v dnešní severní části Ujgurské autonomní oblasti Sin-t'iang v Číně a Chošúdský chanát s centrem v oblasti Chöchnúr a ovládající rovněž Tibet. Z těchto tří politických uskupení zůstal Dzúngarský chanát posledním nezávislým mongolským státním útvarem v Centrální Asii v předmoderní době. V 50. letech 18. století byl dobyt mandžuskou říší Čching za pomoci ostatních mongolských skupin a většina jeho obyvatelstva podlehla válečným útrapám, bojům a genocidě.

Kalmyci prožili vrchol své politické moci za vlády chána Ajuky (správně Ajúše, chánem 1690–1724). Ajuka sice vystupoval jako spojenec ruského cara a poskytoval významnou vojenskou pomoc, ale zvláště ke konci jeho vlády se Kalmyci nebáli ruskému vlivu vzepřít, pokud odporoval jejich vlastním zájmům. Po smrti chána Ajuky byli Kalmyci oslabeni vnitřními mocenskými spory. Kalmyckým pastvinám se začali přibližovat ruští zemědělci. Bezprostřední zásah do tradičních územních nároků Kalmyků představovaly německé osady. I zde se projevil nedostatek porozumění usedlých kultur vůči nomádům. Evropští osadníci považovali na první pohled neobydlené prostory kalmycké stepi za volný prostor ke svému působení a carská vláda, která si nárokovala všeobecnou pravomoc nad územím, jim tento přístup legalizovala. Z pohledu Kalmyků však tatáž území patřila k jejich tradičním kočovištím, na kterých se s dobytkem pohybovali po obvyklých sezónních trasách.

Mezi přední osady patřila Sarepta, která byla osídlovacím projektem herrnhutských Bratří. Sareptský rodák a podnikatel Alexander Glitsch (1865) představil kalmyckou misii jako klíčový dějinný úkol Sarepty a to i přes to, že v jeho době již bylo od jakýchkoli misijních záměrů dávno upuštěno. Teprve Otto Teigeler ve své podrobné monografii (2006) o působení Jednoty bratrské v Rusku ukázal, že aktivní kalmycká misie nebyla hlavním cílem sareptské kolonie, rozhodně ne cílem carské vlády. Carevna Kateřina II. především zamýšlela německou kolonizaci Povolží urychlit jeho osídlování a hospodářský rozvoj, který by „civilizujícím“ způsobem působil i na okolní kočovné obyvatelstvo. Ani Bratři nepomýšleli hned na systematickou misii, spíše chtěli být „světlem“ svému okolí. Svým příkladným hospodařením byla ovšem Sarepta známa po celé 19. století, ale původní zbožnost herrnhutských bratří se časem s míšením obyvatelstva vytratila, takže v roce 1892 byla Sarepta vyloučena z Jednoty bratrské a budovy přešly na luterskou církev. Kalmyci pro Sareptu představovali spíše než misijní pole obchodní odbytiště.

Pokusy o zvěstování evangelia sareptskými Bratřími mezi Kalmyky skončily nezdarem dříve, než se stačily rozvinout. Lidé směřující mezi Kalmyky byli sice formálně vybíráni a vysíláni místním sborem, avšak ten jim neposkytoval dostatek prostředků, aby se práci mezi Kalmyky mohli věnovat naplno. Vedle ní nadále pracovali ve svých běžných povoláních. Soudě podle textů, které bratři jako Malsch a zvláště Neitz a Jählig vytvořili, ovládli zřejmě hovorovou a základní literární kalmyčtinu v krátké době velmi dobře. Přesto míra proniknutí do kalmyckého nomádského myšlení a náboženského uvažování Kalmyků zůstala tak významný úkol nedostatečná. Z lidského hlediska neměla jejich práce naději na úspěch. Buddhismus

tibetského typu byl mezi Kalmyky zakořeněn již před jejich příchodem na Volhu a v roce 1640 uzákoněn jako jediné státní náboženství a organizace společnosti byla založena na propojení světské moci a náboženství. I přes ohromnou vzdálenost udržovali Kalmyci živé a intenzivní styky jak s příbuzným Dzúngarským chanátem, tak i s hlavními autoritami buddhismu školy Gelugpa v Tibetu, především s dalajlamy. Mongolské náboženské myšlení bylo uvyklé na pragmatický utilitární vztah k předmětům náboženské úcty. Především, duchovní sféra byla zcela propojena s oblastí vědy a vzdělání misionářů se v očích Kalmyků nemohlo rovnat relevanci a šíři vzdělání kalmyckých lamů. Mongolové od náboženských představitelů očekávali především schopnost analyzovat životní situace, příhodnost míst a času, provádět znalecké posudky, dávat přesná doporučení pro život a provádět léčbu. Krajina je v mongolském myšlení osídlena neurčitým množstvím více či méně konkrétních místních božstev, pánů míst, se kterými je nutné dobře vycházet. I za běžné využívání přírodních zdrojů (pastvin, vody) je třeba v určený čas platit pomoci obětí. Oběti také zajišťují příznivé podmínky k životu (déšť, vhodné počasí apod.). Tibetský buddhismus vytvořil systém prostředků, které přesně odpovídaly mongolské náboženské poptávce.

Kalmyci sice bratrské „misionáře“ přijímali velmi otevřeně, pohostinně a byli by je zřejmě ochotni přijmout i do svých řad, pokud by chtěli trvale přijmout jejich způsob života, avšak kde se jednalo o myšlenky ohrožující stávající kalmycký způsob života, byli velice obezřetní. Život nomádů je prostoupen velkým množstvím pravidel a zákazů, které především cílí k tomu, aby nebyl narušen vztah k místním božstvům. Proto je kriticky nahlíženo, pokud se příchozí z venčí snaží do mongolské společnosti zavést nová „lepší“ pravidla. Až do příchodu socialismu byl buddhismus natolik součástí mongolské (a samozřejmě i kalmycké) identity, že Mongola jiné víry ani nebylo možné si v komunitě představit a na mongolském venkově je tomu tak doposud.

Mongolské myšlení nepovažuje jiná náboženství za špatná. Zbožnost a věrnost v příslušném náboženství (úzce propojené se vztahem k rodné zemi a její vládě) považuje za prospěšnou těm, kteří se do daného náboženství a v dané zemi narodili. Mongolský buddhismus si nečinil výrazné misijní nároky, byť byl ochoten přijímat a absorbovat omezené množství nových příchozích. Přijmout cizí víru však bylo pro většinové Kalmyky 18. století zcela nepředstavitelné, protože byli naprosto přesvědčeni o nadřazenosti svého náboženství a jeho nenahraditelnosti přinejmenším v mezích svého národa. Jednoznačně hovoří zápis v jednom z diarií: „... Byli jsme často tázáni, zda se brzy nechystáme vrátit se někam k našim přátelům. A když jsme mluvili o jediné cestě spásy, odpověděli: „Jen si běžte utrácet peníze doma a nechejte si své náboženství pro sebe.“⁴

Studium kalmyčtiny v Sareptě a první překladatelské pokusy

Vedle zajímavých etnografických pozorování skrytých prozatím v herrnhutském archivu jsou proto biblické překlady jediným, avšak významným výsledkem působení sareptských Bratří mezi Kalmyky. Odhlédneme-li od ztracených mongolských biblických překladů, které snad mohly vzniknout ve středověku v době, kdy mezi Mongoly bylo rozšířeno nestoriánství, představují bratrské překlady do kalmyčtiny nejstarší dílčí překlad biblického textu do mongolského jazyka.

Ačkoli kalmyčtina nebyla v Evropě jazyk zcela neznámý, Bratři v Sareptě neměli žádné pomůcky k jejímu studiu než přímý kontakt s Kalmyky. Ten byl o to složitější, že se Bratři teprve učili i ruštině, kterou někteří Kalmyci částečně ovládali. Kalmyci jako součást Ojratů používali při psaní tzv. jasného písma (*toto bičiq*), které fonetickým upřesněním starého (klasického) mongolského písma, které nadále používali všichni ostatní Mongolové, vytvořil pravděpodobně v roce 1648 hlavní propagátor buddhismu školy Gelugpa mezi Ojraty, Dzaja pandita. Dzaja pandita ve svých překladech nezapisoval hovorovou řeč Ojratů, ale ojratskou výslovnost společného mongolského literárního jazyka. Psaná ojratština/kalmyčtina zvláště náboženských textů zůstala až do počátku 20. století bez problémů srozumitelná ostatním Mongolům, pokud se naučili rozdílným grafémům jasného písma.

⁴ Bawden 1985, 46.

První pokusy o působení mezi Kalmyky učinili Conrad Neiz, Christian Hammel a Justus Friedrich Malsch, kteří se začali učit kalmycky v letech 1768 a 1769. Využili toho, že kalmycký aristokrat *dzajsang* Tochmut pobýval hned na druhém břehu říčky Sarpy, a s bratrskou kolonií na dohled se Neiz s Hammelem rozhodli zkusit žít po kalmyckém způsobu. Nemocný Malsch zůstal v Sareptě, ale často se s Kalmyky stýkal a požíval u nich největší důvěry (Glitsch 1865, 90-92). Díky Tochmutově důvěře se dostali i dále do vnitrozemí dörvötského území a k audiencím u členů vládnoucího rodu, avšak těchto návštěv k misijním cílům nevyužili.

Kalmyčtí vládcové byli v 60. letech 18. století stále více znepokojeni stupňujícím se vměšováním ruské strany do vnitřních záležitostí Kalmyků. Na základě pečlivých tajných příprav a dalajlamova požehnání plánovali v roce 1771 hromadně odskočovat do své dávné vlasti na východě. Tradičně se uvádí, že v dohodnutý den oproti očekávání nestihla zamrznout řeka Volha, a tak se podařilo odskočovat jen větší části Kalmyků východně od Volhy. Současný výzkum napovídá, že část Kalmyků neodešla spíše kvůli vnitřním rozporům. Také kalmyčtí známí sareptských Bratří odešli, a dokonce plánovali unést některé zvláště prospěšné obyvatele Sarepty jako lékaře Dr. Wiera, k čemuž však nedošlo (Teigeler 2006, 404).

V roce 1774 byly znovu navázány vztahy s Kalmyky v okolí Sarepty a sbor vybral a losem potvrdil čtyři bratry, kteří se měli práci mezi Kalmyky věnovat paralelně se svými běžnými profesemi: Conrad Neiz, Christian Gregor,⁵ Seiffert a Pfeiffer (Glitsch 1865, 168). Kromě Neize a Gregora však ostatní bratři neudělali dostatečné pokroky ve studiu jazyka a Kalmyci rovněž očekávali, že Němci budou poskytovat lékařskou pomoc, což částečně zvládal právě Neiz, který byl tlumočnickem doktora Wiera. Jazykově nadaný Gregor v roce 1785 odešel do německých zemí (Glitsch 1865, 179). I přes ustálené kontakty s řadou Kalmyků se ukázalo, že dospělé Kalmyky Bratří oslovit nedokážou, a tak se kolem roku 1800 přeorientovali na výuku kalmyckých dětí, která však také ztroskotala. Za celou dobu byla jedinou pokřtěnou Kalmyčkou nevidomá dívka Bolguš, která byla do Sarepty přijata jako desetileté opuštěné dítě.⁶

První kontakty Bratří s Kalmyky jsou podrobně popsány v detailních *Dějínách sboru Sarepta 1765–1775 (Geschichte der Gemeinde Sarepta)*, které sepsal první sarepský a později herrnhutský archivář Christlieb Suter (1740–1811; edice Otto Teigelera 2003). Suter mimo jiné čerpal z diarií, které Bratří při svých cestách mezi Kalmyky vedli a z nichž významná část se v Archivu Jednoty v Herrnhutu zachovala dodnes. Z obou těchto zdrojů později čerpali Alexander Glitsch (1865) a Otto Teigeler (2006).

Z doby prvních kontaktů Bratří s Kalmyky se dochovala vázaná příruční zápisní kniha, kterou používal Justus Friedrich Malsch při svém studiu kalmyčtiny (*Sammlung von einzelnen Wörtern und Redensarten, auch einigen Aufsätzen und Briefen von Just. Fried. Malsch*).⁷ Zapisoval do ní jednotlivá slova, paradigmata gramatických tvarů, příkladové věty a rozhovory, opisy kalmyckých dopisů, které sbor v Sareptě dostával, ale také první pokusy o vyjádření evangelijní zvěsti v kalmyčtině, později také koncepty překladů písní.

Pravděpodobně prostřednictvím Johanna Jähriga, který byl v roce 1773 pro blíže nejasné přestupky z Jednoty a ze Sarepty vyloučen a našel zaměstnání ve službách Císařské akademie v Astrachani, se sešit dostal k státnímu radovi v Petrohradě Georgu Thomasi von Asch (1729-1807), který jej následně přeposlal své alma mater Göttingenské univerzitě, které pravidelně zasílal vědecké exponáty. V knihovně univerzity je dodnes uložena s řadou dalších kalmyckých a mongolských rukopisů shromážděných von Aschem.

Z hlediska tohoto příspěvku jsou zajímavé věroučné texty obsažené v tomto rukopise. Dokazují, že se Bratří snažili o zvěstování evangelia již v raném stádiu studia jazyka. Např.:

fol. 7v: *mini nöüyil keqsēgi mini arilyata:*

„Očisti hříchy, které jsem učinil.“

fol. 8r.: *yēzus yēzusāran oqtorʹoi-du odxu bide:*

⁵ Nejedná se o stejnojmenného biskupa a autora mnoha bratrských písní.

⁶ Na přelomu let 1780–81 byla pokřtěna, ale již 23.7.1784 zemřela (Glitsch 1865, 182-184).

⁷ Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Asch 143.

„Skrze Ježíše půjdeme do nebe.“

Bratři někdy stěží v kalmyčtině hledali vhodné ekvivalenty základních křesťanských formulací a pojmů. Například v prvních věroučných větách se nepochopitelně objevuje jméno „Šákja“ a „Šákjamuni“, tedy označení historického Buddha Šákjamuniho, ve smyslu Ježíše Krista. Na fol. 8v bylo nejprve napsáno nevycvičeným roztřeseným rukopisem s mnoha chybami:

odo nōül kilince. cub cuýariyin nōül kilince önggegürölkü čiki arilyoxoyin tölö šaqkya ayin eberēnen cusun tanai mou zurken arilgoxo ese bolxoni: tegemiqca ta buzur bayixu

„Nyní hříchy, pro odpuštění a očistění hříchu všech Šákjova vlastní vyprýštěná krev, pokud neočistí vaše zlé srdce, tak budete nečistí.“

Vedle je však již naznačena oprava slov *šaqkya ayin* na *ene yēzus kristusiyn* „tohoto Ježíše Krista“.

Podobně na fol. 9r nacházíme ještě značně neuměle vyjádřenou formulaci:

Odo bide tegēd üündü irebe bide: tegēd tandu kelen gēd: odo šaqkya manai: mandu yeke durutai tegebučiki cüb cuýariyin nōüliyin tölo ukübe: ken itegene: tegēd üküki bolmiqca šaqkya oýtorýoi-du odxu bide: tegēd urgülji šaqkya ayin oyiri bayixu bide: tegēd manigi neng yeke sayixtei kekü:

„Tak my jsme proto přišli. A chceme vám říci. Nyní Šákja-mani třebaže nás má velmi rád, zemřel pro hříchy úplně všech. Kdo uvěří, tak ten, jakmile zemře, vejde do nebes Šákja (zřejmě myšleno kauzativně: Šákja nás uvede do nebe). A tak stále jsme blízko Šákji. A tak nás učiní ještě lepšími (?).“

Suter (ed. Teigeler 2003, 195) uvedl v *Historii sboru Sarepta* text prvního verše písně „Duše Kristova“ v bratrských zpěvnících běžné ve verzi Johanna Schefflera, který se do kalmyčtiny pokusili Neiz s Hammelem přeložit asi v roce 1770.

německý originál

Die Seele Christi heilge mich,
Sein Geist versenke mich in sich,
Sein Leichnam, der für mich verwundt,
Der mach mir Leib und Seel gesund.

*kalmycký text podle Sutura*⁸

Christussian söbni zusstäh
Terre minnih sain saichen kaih
Toogar söp boleho Jesus tuh
Octorgai duh otcho zak tuh

V Malschově zápisníku nacházíme tento text na fol. 9v:

Kristusiyn zöbni cusutei: tere mini sayin sayixan kei: tögēr zöb bolxu yēzus -tu: oýtorýoi-du odxu caq-tu:

Porozumět zamýšlené kalmycké verzi není snadné, rozhodně není doslovným překladem německého originálu. Snad měl být smysl kalmycké verze následující:

„Kristova pravda (nebo správnost) je krvavá. On je moje nejlepší (nebo Učiň mě co nejlepším.) Skrze to se stanu správným (ospravedlněným) v Ježíši. V době, kdy půjdu do nebe.“

Nejspíše ze 70. nebo 80. let pochází rukopis harmonie devíti stěžejních evangelijních příběhů přeložených do kalmyčtiny s největší pravděpodobností Conradem Neizem, snad za přispění Gregora nebo dokonce ještě Malsche.⁹ Oproti výše uvedeným pokusům z doby jejich studia, které ještě vykazují vliv hovorového jazyka, se text harmonie vyznačuje již velmi dobře zvládnutým literárním jazykem. Je psán srozumitelně, stylisticky následuje vzory narativních děl mongolské buddhistické literatury, které Neiz a Gregor sbírali a četli. Text by byl dobře srozumitelný i pro tehdejší mluvčí jiných mongolských dialektů, a to právě proto, že se autoři drželi velmi přesně ustálených vazeb mongolského psaného literárního jazyka. Je důležité si

⁸ Suter 2003, 195.

⁹ Unitätsarchiv in Herrnhut, NB VII R.3.231. 7 fol.

povšimnout, že Bratři zvolili psaný jazyk v podobě, od níž se vzdaloval nejen kalmycký hovorový jazyk konce 18. století, ale i psaná kalmyčtina úředních dokumentů, především korespondence. Bratři totiž velmi dobře pochopili význam, jaký Kalmyci (a všichni Mongolové) přikládali psanému textu. Když Bratři Kalmykům předložili své výklady napsané, zajímali se o ně mnohem vážněji, než když jim evangelium zvěstovali ústně. V tradičním mongolském pohledu je totiž náboženským knihám (včetně literárních děl) přikládána stejná, ne-li větší úcta jako zobrazením božstev.

Sarepta a zkušenosti některých jejích obyvatel s Kalmyky poskytly také významnou pomoc řadě začínajících evropských mongolistů – ten největší z nich vzešel dokonce z řad členů Jednoty bratrské.

Isaak Jacob Schmidt

Isaak Jacob Schmidt se narodil v Amsterdamu roku 1779. Otec Jan Schmidt, jenž byl arménskému původu, přistoupil k Jednotě v roce 1763 stejně jako jeho matka (v roce 1769). Isaak Jacob se vzdělával v bratrské škole v Neuwied am Rhein a chystal se na obchodnickou kariéru. V roce 1798 odejel do Sarepty jako obchodní asistent. Přijal ruské občanství a v Rusku již zůstal do konce života (1847). Při úřední práci v Sareptě se dostal do kontaktu s Kalmyky, kteří jeho pozornost přitáhli na celý život. Schmidt měl v Sareptě možnost strávit tři letní období a jednu zimu mezi Kalmyky a sesbíral i mnoho kalmyckých knih, což se jeho předchůdcům příliš nedařilo, protože Kalmyci dávali knihy cizincům jen s velkými obavami z jejich znesvěcení. V roce 1812 se Schmidt dostal do Moskvy stále ještě ve službách Jednoty jako obchodní agent sarepské obce. V Moskvě přišel do kontaktu se zástupci Ruské biblické společnosti vedené Angličany Pinkertonem a Patersonem.

Již v roce 1808 obdržela Sarepta částku 60 liber od Britské biblické společnosti na pořízení kalmyckých tiskařských liter k budoucímu tisku Nového zákona. Tento povzbudivý impuls podnítil Neize a Gregora, aby oprášili své staré překladatelské pokusy, které možná sdíleli se Schmidtem. Schmidt nakonec jako první vydal kalmycký překlad Matoušova evangelia v Petrohradu v roce 1815.

Již nezávisle na Jednotě bratrské v Sareptě překládal Schmidt dále. Kalmyckou verzi Matoušova evangelia převedl v roce 1819 do mongolského písma. Paralelně překládal další novozákonní knihy – Janovo evangelium vydal 1819 v mongolském a 1820 kalmyckém (jasném) písmu. Skutky apoštolské v obou písmech v roce 1820, Marka a Lukáše v obou písmech v roce 1821. Nakonec pravděpodobně v roce 1827 vyšel Schmidtův kompletní Nový zákon v obou literárních mongolských jazycích.¹⁰ Ve 20. letech 19. století Schmidt zaměřil svou pozornost na vědeckou práci. Vydal první evropské překlady významných děl mongolské klasické literatury (Epos Geser, Oceán příběhů, historická kronika *Girlanda drahokamů* aj.), sestavil gramatiku a první evropský mongolský slovník. S poměrně sebestřednou povahou se Schmidt pouštěl do tištěných polemik s dalšími orientalisty, především Juliem Klaprothem.

Zájem a podpora Londýnské misijní společnosti umožnily krátké oživení bratrské misie mezi Kalmyky vedené ze Sarepty v letech 1815–1822. Ruské úřady však znemožnily případné uvěřivší pokřtít jinak než v pravoslavné církvi. V roce 1822 byly možnosti misijního působení Jednoty úředně ještě více omezeny, takže legálně by bylo nanejvýš možné rozdávát výtisky Schmidtových evangelijních překladů. Postavení před takové překážky se Bratři v Sareptě rozhodli v misijní práci mezi Kalmyky nepokračovat a soustředili se na činnost v německých diasporních osadách.

Ze Schmidtových biblických překladů mám v digitalizované verzi dostupný jen první překlad Matoušova evangelia do kalmyčtiny (1815). Schmidtovy kalmycké překlady nedošly téměř žádného uplatnění, protože až do zcela nové doby mezi Západními Mongoly ani v Rusku ani v Číně či Mongolsku neprobíhala žádná další protestantská misie. Další kalmycký překlad evangelií vytvořil z řeckého originálu významný ruský mongolista Aleksej Matvějevič Pozdnějev. Překlad vyšel nákladem Britské a zahraniční biblické společnosti v roce 1887 v Šanghaji. Na Schmidtovo překladatelské dílo v klasickém mongolském písmu navázali

¹⁰ Podrobnou bibliografii vypracoval Walravens 2005.

britští misionáři mezi Burjaty, William Swan a Edward Stallybrass, kteří během svého působení na Sibiři přeložili a ve své misijní stanici Chodon vytiskli postupně všechny knihy Starého zákona v literární mongolštině v klasickém mongolském písmu. Po návratu ze Sibiře, kde museli misii ukončit ze stejných důvodů jako Bratři v Sareptě, vydali již v Londýně Nový zákon (1846).

Na tomto místě nelze analyzovat jazykové a stylistické rozdíly mezi překlady podrobně. Jak herrnhutské rukopisné harmonium, tak i Schmidtův Matouš používají přejaté řecké pojmy pro specifické biblické koncepty zcela výjimečně (např. *poropet* < *προφητης* „prorok“). Oba průkopnické texty také zavedly překlady pro řadu pojmů, které se v mongolském křesťanském slovníku užívají i dnes, např. *ezen* „Pán“, *abural* „spása“, *zalbaril* „modlitba“, *nöül*, *nöül kilence* (mong. *nigül kilinče*) „hřích“, třebaže v původním mongolském myšlení mají mírně odlišné významy. Pro vyjádření Božího jména se první překlady vyhýbají slovu *burxan* (čti „burchan“), které se používá jako obecné označení historického Buddhy, různých buddhů a božstev, třebaže dnešní mongolské překlady již slova *burxan* (*бурхан*) jako ekvivalent Božího jména užívají. Herrnhutská harmonie i Schmidt užívají opisu *dědū ezen* „nejvyšší pán“. Stallybrass a Swan (1846) již přijali pojem *burxan* (*burqan*). Pro „království nebeské“ herrnhutská harmonie užila zvláštního novotvaru či archaického literární výrazu *dědūyin ezelgūri* dosl. „nejvyšší panství“, Schmidt použil doslovné *oytoruyin oron* „nebeská země“, Stallybrass a Swan opět *oytaryui-yin ejelegūri* jako herrnhutští Bratři. Dnes se používá zcela odlišný pojem z moderního lexika ovlivněný evropskou terminologií (*тэнгэрийн хаанчлал* „nebeské kralování“). Složitě patrně hledali Bratři ekvivalent pro „kříž“ a zvolili *sarālji modon* (čti *saraldž modon*) dosl. „dřevo v podobě roštu či mřížky“. Kalmyci si pravděpodobně představili dřevěnou stěnu jurty složenou z mnoha překřížených tyček. Dále na východě znali Mongolové i *sarālji* jako mučící nástroj, kdy si trestanec klekl na dřevo se zářezy, zatímco přes vrchní část stehů mu položili další dřevo, na jehož konce střídavě stoupali dva lidé. Schmidt použil shodný výraz, ale již Swann a Stallybrass zvolili *jaγulmayilji modun* (podobně Pozdnějev 1887 *zuulmailjiyin modon*). Odsud se vyvinul současný pojem *zagalmaj* (загалмай). Vydání Biblické společnosti z první poloviny 20. století užívaly synonyma pro tvar překřížení *toonoldzi* (*тоюнулжи*).

Bratrské překlady biblických textů do kalmyčtiny sice nenašly ve své době čtenáře mezi mluvčími jazyka, přece jen však zahájily dlouhý proces hledání, jak v mongolštině vyjadřovat křesťanskou zvěst a překládat základní pojmy. Skrze Isaaka Jacoba Schmidta ovlivnily tyto překlady jazyk první ucelené mongolské Bible ve 30. a 40. letech 19. století, která sice ve své době také nedošla praktického rozšíření, ale byla vždy reflektována pozdějšími překladateli. Na úrovni poznávání kalmycké kultury a vzdělanosti přinesl zájem bratrských misionářů konkrétní výsledky – v herrnhutském archivu nacházíme dílčí překlady z kalmyckých literárních a náboženských textů, které se zanedlouho objevily v díle průkopníků mongolských studií v Evropě, u Petra Simona Pallase, Benjamina Bergmana, Isaaka Jacoba Schmidta a dalších.

Seznam použité literatury

Vydání Biblí:

Evangelium St. Mathaei in linguam Calmuco-Mongolicam translatum ab Isaaco Jacobo Schmidt, cura et studio Societatis Biblicae Ruthenicae typis impressum, Petropoli, 1815.

The New Testament ... Translated out of the original Greek into the Mongolian language by Edward Stallybrass and William Swan ..., London, 1846.

Новый заветъ .. съ греческаго подлинника на калмыцкій языкъ перевелъ Алексѣй Позднѣвъ, Санктпетербургъ, 1887.

Ариун Библи. Хянан засварласан хувилбар, Улаанбаатар, 2013.

Literatura:

BAWDEN, Ch. R.: A Tract for the Buryats, Wiesbaden, 2009, ISBN: 9783447059909.

BAWDEN, C. R.: Shamans, Lamas and Evangelicals: The English Missionaries in Siberia, London, Boston, Melbourne and Henley, 1985, ISBN: 0-7102-0064-1.

DOERFER, G.: Ältere westeuropäische Quellen zur Kalmückischen Sprachgeschichte, Wiesbaden, 1965.

GLITSCH, A.: Geschichte der Brüdergemeine Sarepta im östlichen Russland ..., Sarepta, 1865.

KRMAN, D.: Itinerarium. Cestovný denník. Překlad Tatiana Kusá, Bratislava, 1984, 2008.

KRUEGER, J. R. – SERVICE, R. G.: Kalmyk Old-script Documents of Isaac Jacob Schmidt 1800-1810: Todo Biciq Texts, Transcription, Translation from the Moravian Archives at Herrnhut, Wiesbaden, 2002, ISBN: 9783447044592.

SUTER, Ch.: Geschichte der Gemeinde Sarepta 1765–1775, Hg. von Otto Teigeler, Herrnhut, 2003, ISBN 3-931956-13-X.

TEIGELER, O.: Die Herrnhuter in Russland: Ziel, Umfang und Ertrag ihrer Aktivitäten, Göttingen, 2006, ISBN 978-3-525-55837-9.

WALRAVENS, H.: Isaak Jacob Schmidt (1779-1847): Leben und Werk des Pioniers der mongolischen und tibetischen Studien; eine Dokumentation, Wiesbaden, 2005. ISBN 9783447051576.

Poznámka k ilustraci:

Titulní list kalmyckého překladu Matoušova evangelia I. J. Schmidta (1815)

bidani ezen yē= / zūs kristusiyin / šine testamentiyin: / matēyusiyin dēdū / ariluqsan ewan geli / yum kemeküi uri- / du baq:: olon-du tusa / bolun: baraqdaši- / ügei amuyulang- / du kürgedeq dötü / mör-yēn olon-du / üzüülküyin tula: / isaq yākob šimed / bi öüni orčiul= / bai::

„První díl Nového zákona našeho Pána Ježíše Krista nazývaný Matoušovo evangelium. Přeložil jsem jej já, Isaak Jacob Schmidt, abych prospěl mnohým a ukázal mnohým jednoduchou cestu k nekončícímu pokoji.“